

Pospíšil, Ivo

Literární směry v slovanských literaturách a jedna případová studie : (utváření naturalismu v ruské literatuře)

Slavica litteraria. 2023, vol. 26, iss. 1, pp. 7-28

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2023-1-1>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78194>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20230620

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Literární směry v slovanských literaturách a jedna případová studie (Utváření naturalismu v ruské literatuře)

Ivo Pospíšil (Brno)

Abstrakt

Autor se ve svém příspěvku jako úvodu k tematickému souboru studií *Slovanské literatury – Dějiny a teorie (koncepce, periodizace, syntéza)* zabývá specifickými rysy paradigmatu a trajektorie literárních směrů v slovanských literaturách a na jejich pozadí utvářením a podobami naturalismu nebo poetik jemu blízkých nebo se s ním prolínajících v slovanských literaturách, a zvláště v ruské literatuře 19. a první poloviny 20. století. Ukazuje na etymologii termínu a jeho různé vývojové etapy i na to, kterak různě se v rámci národních literatur identifikují všelike světové literární směry, jež se někde ani nepojmenovávají nebo se subsumují pod jiné jevy nebo „nálepky“ (labels); jinak řečeno: každá národní literatura má svoje vlastní evoluční paradigma, které se jen zčásti podobá paradigmátům jiných národních literatur. Naturalismus prochází jako spodní proud světovou literaturou a v Rusku hraje centrální roli ve vývoji realismu v širokém slova smyslu: není tedy jen finální fází realismu a úvodem k moderně, ale integrální součástí realismu jako literárního směru, jeho vnitřní podstatou a stínovým průvodcem jeho evolucí.

Klíčová slova

specifické rysy literárních směrů, jejich národní povaha; evoluční paradigma; naturalismus jako spodní proud realismu v nejširším slova smyslu

Abstract

Literary Currents in Slavonic Literatures and a Case Study (The Formation of Naturalism in Russian Literature)

The author of the present contribution as an introduction to the thematic body of studies *Slavonic Literatures – History and Theory (Conceptions, Periodization, Synthesis)* deals with specific features of the paradigm and trajectory of literary currents in Slavonic literatures, and at their background with the formation and the structures of naturalism or the poetics close to or permeating with it in Slavonic literatures and especially in Russian 19th-century and the beginning of the 20th-century literature. He manifests the etymology of the term and its various evolutionary stages and, moreover, the ways how the identification of different literary currents in the framework of national literatures, the currents which have no names or are subsumed under other phenomena and „labels“; in other words, each national literature has its own evolutionary paradigm which only partially resembles the paradigms of other national literatures. Naturalism as an undercurrent goes through world literature, and in Russia plays the key role in the development of realism in its widest sense; therefore it does not represent just the final

Část studie byla připravena na konferenci o naturalismu (Olomouc 27.–28. 3. 2023), které se autor nakonec nezúčastnil. Text vznikl v rámci projektu specifického výzkumu na vysoké škole MUNI/A/1349/2022 *Ideologie ve slovanských literaturách a kulturách*.

stage of realism and the introduction to modernism, but an integral part of realism as a literary current, its intrinsic substance and a shadow companion to its evolution.

Key words

specific features of literary currents, their national nature; evolutionary paradigm; naturalism as an undercurrent of realism in its widest sense

Pojem „světová literatura“ a jeho utváření je spojen s nástupem tzv. modernity, která v evropském a později americkém prostoru přináší primární globalizaci, vědomí souvislosti a vytváření jednoho kulturního a myšlenkového celku. V tradičně eurocentrickém (evropocentristickém) pojetí se „světová literatura“ odvozuje z Goethova pojmu „Weltliteratur“. I když u německého básníka, prozaika a dramatika nenajdeme explicitní vyložení pojmu, lze usuzovat, že jde spíše o vědomí meziliterárních souvislostí, tedy především souvislostí mezi jednotlivými autory a díly, o výměnu kulturních statků, při které by se neměla ovšem ztrácet specifická jednodlívých národů; jinými slovy: šlo o prohloubené a systematické pěstování mezinárodních kulturních kontaktů a kulturní výměny. „Světová literatura“ je především holistický termín, v němž nejde o jednotliviny, ale o celkovost, celistvost, komplexnost.¹

Jak známo, jakýmsi kompromisem mezi světovou literaturou jako určitou konvencí vyplývající z nové interpretace písemnictví a mechanickým souborem tzv. nejlepších děl, tj. děl čítankových, chcete-li povinnou četbou, je pojetí literárního kánonu². U světových

1 Viz naše studie: *Interpoeticity as a Crucial Node in the Construction of the Complexes of the National Literature and World Literature*, v tisku; *Literární směry a žánry tváří v tvář osobnosti: dvě cesty ruské literatury*. In: Realismus a antirealismus v literatuře. Zborník příspěvků z mezinárodního vědeckého seminára Realismus a antirealismus v literatuře, ktorý sa uskutočnil 26. 11. 2003 na Katedre cudzích jazykov [CD-ROM]. Eds. Silvia Pokrivčáková – Anton Pokrivčák – John R. Leo – Lucia Rákayová. Nitra: Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2004. *Literaturnyje napravlenija i nacionalnaja literatura*. In: Esemény és költészet. Az irodalomértés kortárs horizontjai a magyar és nemzetközi tudományosságban. Tanulmányok Kovács Árpád hetvenedik születés napjára (čes. Události a poezie. Chápání literatury – současné obzory maďarské a mezinárodní vědecké reality. Studie k 70. narozeninám Árpáda Kováče). Veszprém: Pannon Egyetem, 2014, s. 186–194; *Literaturnyje napravlenija v Rossii i romantizm*. In: Slovanský romantizmus. Banská Bystrica: Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Katedra slovanských jazykov, 1999, s. 27–37. *Problema literaturnych napravlenij v sovremennoj ruszkoj literature (metodologičeskije i terminologičeskije predposylki)*. In: Abstracts. VI ICCEES World Congress, Tampere, Finland, 29 July – 3 August 2000, s. 339–340; *Problema literaturnych napravlenij i mežvoennaja češskaja literatura: politika i poetika*. In: Kultura i ošviata v evropejskim miedzywojniiu (1918–1939). Red. Renata Bryzek – Justyna Urban. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 2010, s. 71–80; *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. Primerjalna književnost 33, 2010, č. 1, s. 131–142; *Problematika literaturnych napravlenij i konec veka*. In: Rossica Olomucensia XXXVIII, 1. část, Olomouc 2000, s. 107–115.

2 Viz naše studie a recenze: *Národní obrození a literární směry (Několik úvah)*. Slavica litteraria X 16, 2013, č. 1–2, s. 59–68; *Problém literárního kánonu obecně a ruského zvláště: estetická kvalita, nebo víceméně náhodný/vkusový shluk tzv. interpretací?* (Igor Suchich: Russkij kanon. Knigi XX veka. Moskva: „Vremja“, 2013). Opera Slavica 24, 2014, č. 1, s. 39–45; *Světová literatura, tzv. kánon a slovanské literatury*. In: Velká válka a areálové souvislosti: Kultura, literatura a kulturní historie slovanských národů. Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 5. Ed. série Ivo Pospíšil. Edice Brno – Bělehrad, sv. 1. Editor edice Václav Štěpánek. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 191–212; *Problém literárního kánonu*. In: Kontexty literární vědy V. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno: Literárněvědná společnost při AV ČR – Tribun EU, 2015, s. 9–20.

literatur je to složitější: každá z tzv. velkých literatur, tj. literatur, které daly světu nejvíce poetologických podnětů, byla silná v určitých obdobích (italská v renesanci, francouzská v klasicismu, anglická v sentimentalismu, ruská v realismu, přičemž některé byly velmi vlivné v průběhu několika set let – jiné literatury zasáhly do světového literárního dění poměrně krátce a v rámci určitého hnutí, směru nebo kulturní atmosféry – např. skandinávské literatury v období moderny). Problém výběru tzv. světových literatur je nutně subjektivní a nemusí se mezi nimi vyskytnout národní literatury, které vykazují značné úspěchy, ale nepůsobily a nepůsobí tak silně jako poetologický impuls.

V období a po období renesance, humanismu, reformace a baroka, které z původních center v Itálii zaplavily celou Evropu, doslova od Britských ostrovů po Ruskou říši, to byl španělský pikareskní román, francouzský a anglický klasicismus a francouzský galantní román, od pikareskního románu odvozený „novel of the road“, „Gothic novel“, nicméně většinou byla hlavním hybatelem a zprostředkovatelem literatura francouzská, z níž se toto proudění šířilo do střední, jihovýchodní a východní Evropy, tedy i do slovanských zemí a jejich literatur. Právě pro řadu slovanských literatur bylo důležité kodifikování národního jazyka v jeho moderní podobě. Polská literatura dosahovala svého estetického vrcholu v renesanci a klasicismu, zatímco česká již v gotice a poté měla zvláštní, spíše utlumený a méně poetologicky výrazný vývoj v důsledku husitských válek, takže gotika zde dobíhala až na konci 15. století a renesance byla většinou omezena na humanismus, tedy spíše na naučnou literaturu; méně se zde vyskytovaly typické projevy renesance jako v západoevropských literaturách. To byly předpoklady, které se promítly i do vývoje konce 18. a celého 19. století.³

Police české literatury, jejíž vývoj byl v důsledku historických událostí kontinuálně diskontinuálně se zmíněným předělem v husitství a třicetileté válce, byla specifická. Národní obrození zde předpokládalo (V. Macura)⁴ do jisté míry umělé společenství intelektuálů („vlastenecká společnost“), což předpokládalo např. počestění původně německých společenství, byl v minulosti českého jazykově etnického původu. Toho si byl dobře vědom Hubert Gordon Schauer ve stati *Naše dvě otázky*. Bylo to těžké, hořké dilema, které česká literatura řešila a řeší, otevřeně i skrytě, po celou dobu své existence: jistě na počátku a v průběhu a jeho peripetiích, potom po vzniku Československa roku 1918, později v době ohrožení národní existence za nacistické okupace (1939–1945) i dále; jde vlastně o permanentní proces, také tu otevřenější, většinou však skrytý, jenž jako spodní proud národního a státního ohrožení prochází jako červená nit českým vývojem za různých okolností a v různých geopolitických tlacích, někdy velmi nečekaných a plíživých. Jestliže se za konec národního obrození v českém prostředí pokládá jaro národů

3 Za stěžejní považují dvě publikace, které v poslední době jako výrazně jediné pohlížejí na českou literaturu v širších evropských souvislostech: MĚŠTAN, Antonín: *Česká literatura mezi Němci a Slovany*. Praha: Academia, 2002; viz naši recenzi *Hořkosladký úděl zprostředkovatelů*. *Slavica litteraria*, X 6, 2003, s. 177–179; VOISINE-JECHOVÁ, Hana: *Dějiny české literatury*. Z franc. orig. *Histoire de la littérature tchèque*, Fayard 2001, přel. a rejstříky sestavil Aleš Haman. Praha: H & H, 2005. Naše studie o ní: *Česká literatura a její mezinárodní souvislosti (K českému vydání knihy Hany Voisine-Jechové Dějiny české literatury)*. *Slavica litteraria* 11, 2008, č. 1, s. 107–114.

4 MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983; 2. vyd. Jinočany: H & H, 1995, dále v souboru *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015.

1848, definitivní zařazení české literatury do širokého evropského a snad i světového kontextu probíhá spíše v druhé polovině 19. století. Jde o systematické překládání, kdy se doplňují, ale také spolu soupeří dvě tendence spojené i s geopolitickou a ideologickou orientací českého národního života: překlady ze slovanských literatur, zejména z ruské, vytvářejí do značné míry umělou konstrukci slovanské vzájemnosti, která má své základy ve všeslovanských snahách s kořeny v různých prostředích včetně polského a ruského (mesianismus) a na úrovni obecně humanistické (*Litteraria humanitas* v pojetí Franka Wollmana) u Jana Kollára, na což navázaly národní snahy modernější, např. u T. G. Masaryka⁵, a z jiných literatur⁶, současně však překlady z vyspělých literatur, jako byly francouzská a anglická, vedle tradičního a silného německého vlivu, když si uvědomíme, že němčina byla často prvním i literárním jazykem pozdějších českých spisovatelů⁷ (K. H. Mácha, J. Zeyer; názorným příkladem je sám T. G. Masaryk, pro něhož němčina zůstala *de facto* prvním jazykem literárním). Zvláštní byla právě role Německa, které tehdy leželo takřkajíc na Západě i Východě: hranice mezi nimi, jak se tradičně tvrdí, probíhala

- 5 Viz naše studie: *Frank Wollman i jeho polemiki o panslavizmie*. In: *Panslavizm wczoraj, dziś, jutro*. Red. Zofia Chyra-Rolicz – Tomasz Rokosz. Siedlce: Wydżiał Humanistyczny – Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa – Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, 2016, s. 147–160; *Frank Wollman a střední Evropa*. In: *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí III*. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Středoevropské centrum slovanských studií – Jan Sojnek, 2022, s. 139–154; *Wollmanova studie Duch a celistvost slovanské slovesnosti: jen retro, nebo živá koncepce?* In: *Česká a slovenská slavistická komparatistika a wollmanovská tradice*. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Česká asociace slavistů – Jan Sojnek–Galium, 2022, s. 167–178.
- 6 Viz naše příspěvky na dané téma: *T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce*. In: Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z V. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 19. 11. 1997. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně, 1998, s. 5–13; *T. G. Masaryk jako rusista*. In: Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze VII. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 10. 11. 1999. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně, 2000, s. 88–99; *K voprosu ob otnošenii T. G. Masarika k ruskoj literature*. In: T. G. Masarik i Rossija. Razvernutyje tezisy dokladov meždunarodnoj naučnoj konferencii. Institut „Otkrytoje obščestvo“, Obščestvo brat’jev Čapek v Sankt-Peterburge. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskaja Asociacija meždunarodnogo sotrudničestva – Sankt-Peterburgskaja Asociacija družej Čechii i Slovákii, 1997; *Novaja mifizacija/idolatrizacija i demifizacija/deidolatrizacija – T. G. Masarik i Jan Masarik*. In: *Nacionalnyje mify v literature i kulturne*. Monografija pod redakcij Evy Kozak i Petra-Pavla Repčinskogo. Siedlce: Institut neofilologii i meždisciplinarnyja issledovanij – Poznanskoje obščestvo družej nauki – Filosofskij fakultet Universiteta Mateja Bela v Banskoi Bystrice, 2017, s. 23–33; *Rusko a ruská literatura jako katalyzátor politického myšlení T. G. Masaryka a několik souvislostí*. In: *Evropa Masaryka – Jevropa Masarika – Evropa Masarykova. Litteraria Sedlcensia. Colloquia. Studia minora, volumen VII, tom monograficzny*. Ed. Irina Poročkina – Roman Mnich. Sankt Peterburg – Siedlce, 2014, s. 11–22.
- 7 Viz naše studie o Matiju Murkovi: *Poznámky k žánrovým a narativním aspektům Murkových Pamětí*. In: *Murkova epocha slovanské filologie*. *Slavia* 72, 2003, č. 1, s. 80–84; *Ještě k metodologii Murkovy literárněvědné práce (Problém německého vlivu na český romantismus a první kroky ruského románu)*. In: *Sto let slovenistiky na Univerzitě Karlově v Praze. Pedagogové ve stínu dějin*. Eds. Alenka Jensterle-Doležalová – Jasna Honzak Jahić – Andrej Šurla. Praha: Práce UK, 2014; *Matija Murko a vybrané problémy literární vědy*. In: *Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky. Sborník studií*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno – Ljubljana: Slavistická společnost Franka Wollmana se sídlem v Brně – Ústav slavistiky FF MU v Brně – Institut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2005, s. 46–53; *Česko-slovenski projekti s področja zgodovine slavistike in teorije literature (Matija Murko kot povezovalna osebnost česko-slovenske in evropske literarne vede v medvojnem obdobju)*. Spoluautor Miloš Zelenka. In: *Matija Murko – slovanski filolog v najširšem promenu besede*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2020, s. 64–80; *Nekaj razmišljanj o filoloških konceptih Matije Murka: trajnost in minljivost*. *Primerjalna književnost* 35, 2012, č. 3, s. 179–191 (dr. Darku Dolinarju ob sedemdesetletnici).

na ose Kiel – Terst, tedy de facto většina německých zemí, včetně dominantního Pruského království, ležela na Východě (Pomořany, Pobaltí, Slezsko Horní a Dolní, hansovní města – v sousedství Ruské říše) a na Západě (Hamburk, Alsasko, Lotrinsko, Porýní – dlouhodobě pod silným francouzským kulturním vlivem, vycházela zde mimo jiné francouzsky psaná periodika). Odtud snaha hnutí *Sturm und Drang* po celoněmeckém kulturním vědomí a vytvoření specifických literárních forem (německá preromantická balada – J. W. Goethe, F. Schiller, G. A. Bürger, později Goethův *Erziehungsroman* jako údajně umělý žánrový konstrukt, který měl být přínosem německé literatury světu⁸). Česká literatura vytváří podobný vzorec jako jiné slovanské literatury, tedy zvláštní vývojovou trajektorii, ale přitom specifickou, individuální. Baroko v ní končí až kolem roku 1730 v době, kdy v Anglii začíná básnický sentimentalismus. Český klasicismus a osvícenství byly básnické, hudební, malířské a vědecké⁹, ale slabší než například polský nebo ruský; podobně romantismus byl v české literatuře značně pozdní svou inklinací spíše k preromantismu nebo dokonce ke klasicismu či rokoku (podle V. Jiráta např. u K. J. Erbena).¹⁰ V podstatě jediným skutečným básnickým romantikem par excellence byl K. H. Mácha, pravděpodobně nejvýraznější romantický básník vůbec, na jehož metafory a oxymóra vědomě navazoval český surrealismus: ve světě ho v posledních letech objevily až kvalitní anglické překlady, mimo jiné Jamese Naughtona (1950–2013).¹¹

Problémy literární evoluce vyvstaly velmi ostře v době pozitivismu a silném impaktu darwinismu: zasáhly koncepci literární historie, ale také například přemýšlení o literárních žánrech (F. Brunetière). V řadě studií, které byly postupně publikovány, jsem formuloval koncepci tzv. „prae-post efektu“ nebo „prae-post paradoxu“¹². Týká se sice primárně vývoje ruské literatury, ale do jisté míry vývoje slovanských literatur v jejich celkovosti nebo alespoň v některých jejich obdobích; našli bychom její stopy nebo použitelné rysy i v jiných národních literaturách. Tlak poetologických impulsů bohatých literatur evropských, například francouzské, italské, německé, anglické aj., vedl k imitaci těchto poetik, ale také k tomu, že některé podněty byly přejaty jen obrysově a vytvářely zcela

- 8 SAMMONS, Jeffrey L.: *The Mystery of the Missing Bildungsroman, or: What Happened to Wilhelm Meister's Legacy?* Genre 14, 1981, s. 2, s. 229–246.
- 9 HAUBELT, Josef: *České osvícenství*. Praha: Svoboda, 1986; TUREČEK, Dalibor – ZAJAC, Peter: *Český a slovanský literární klasicismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: HOST, 2017.
- 10 Viz JIRÁT, Vojtěch: *Erben čili majestát zákona. Literárně-teoretická stať o K. J. Erbenovi a jeho díle*. Praha: Jaroslav Podroužek, 1944; POSPÍŠIL, Ivo: *Problém narativní básně*. In: *Slovanský romantismus – estetično-genologických kategorií*. Banská Bystrica: Katedra slovanských jazyků Filologické fakulty UMB, 2003, s. 26–36. Týž: *Významová disperznost pojmu „romantismus“ jako klíč k jeho podstatě*. In: *Literární romantismus*. Eds. Miloš Zelenka – Zuzana Vargová. Nitra: Fakulta stredoerópskych štúdií UKF v Nitre, 2011, s. 9–23.
- 11 Máchův *Máj* vyšel v šesti anglických překladech (1932, USA, Roderick A. Ginsburg; 1949 Hugh H. McGovern; 1967 Edith Pargeter; 1987 William E. Harkins; 2000, James Naughton; 2005 Marcela Sulak, erudovaná překladatelka z řady jazyků) – ovšem kromě neúplných překladů a nového pokusu britského profesora prof. Alfreda Thomase, nyní působícího na University of Illinois, Chicago, který se našemu čtenáři představil v podobě českého překladu jeho anglicky psané knihy *Čechy královny Anny: česká literatura a společnost v letech 1310–1420*. Brno: HOST, 2005; viz z jistého aspektu: RUBÁŠ, Stanislav: *Levého máchovské studie Maje*. Acta Universitatis Carolinae, Philologica 2, 2018, s. 81–89.
- 12 Viz např. POSPÍŠIL, Ivo: *Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel*. Zagadnienia rodzajów literackich XLII, 1999, č. 1–2 (83–84), s. 25–47.

jiné celky, jež pak působily inovativně: transformace podnětů například na ruské půdě nakonec vedla k tomu, co nazýváme zázrakem ruské literatury. Jinak řečeno: nedokonale přijetí poetologického impulsu vedlo k vytvoření jiné, nové poetiky.

Na příkladu baroka lze demonstrovat obecnější problém tzv. literárních směrů, stylů a v jiné rovině průměty literárních žánrů, tedy – jinak řečeno – schopnosti termínů vzniklých od období pozitivismu po současnost víceméně přesně uchopit konkrétní literární jevy a vhodně je schematizovat a zobecnit pod společnými nálepkami (labels). Zatímco dříve se směrnost literatury nezpochybňovala, později, zejména od období moderny i postmoderny, se směry chápou jako schematizované označení s nízkým poznávacím potenciálem. Právě literární směry a žánry jsou často stavěny proti sobě jako dva komponenty stejného nebo podobného procesu: směry vyjadřují vývojovou dynamiku, zatímco žánry jsou spíše konzervující složkou; oba jsou komplementární a navzájem se proměňují. Současná teorie literatury a poetika znovu revidují literární směry jako fenomény definované sice spíše v rámci pozitivisticko-evolucionistické metodologie, ale snad i funkční a užitečné v nové konstelaci počátku 21. století, pokud je považujeme za schematizované celky – stejně jako žánry – s prvky fenotypu a genotypu, tj. svými prvky přezívající, a vytvářející tak vnitřní frakturu literatury.

Význam kategorie literárního směru zahrnuje i problém terminologie, tedy nomenklatury, která je v takřka každém národním okruhu jiná, a hlavně má jiný obsah také v souvislosti s národním myšlením o literatuře a s povahou této literatury. O hranicích používání jednotlivých termínů psal před mnoha desetiletími často záměrně zapomínaný český literární teoretik, historik, kritik, teoretik verše a medievista Josef Hrabák (1912–1987).¹³

Problém literárních směrů, ještě donedávna odložený na periferii zájmu literárních vědců¹⁴, se znovu objevil v centru pozornosti patrně také v souvislosti se vzrůstající historicitou humanitních věd, akcentací diachronie oproti dosud preferované synchronii typické pro imanentní metody a v literární vědě ve spojitosti s posilováním literární historie.

Ve třicátých letech 20. století se literární historie z hlediska strukturálního významně dotkl tehdy mladý René Wellek, který v anglicky psané studii hovořil o teorii literárních dějin.¹⁵ Když pomíneme „pomocný“ ráz koncepcí literárních směrů v tom smyslu, že

13 Brněnská slavistika připomněla jeho dílo hned dvakrát: poprvé na konferenci k jeho nedožitým devadesátinám a v publikačním bloku v Sborníku prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada literárněvědné slavistiky 52, 2003, č. X 6, s. 101–137 (přispěli Ivan Dorovský, Ivo Pospíšil, Danuše Kšicová a Ludvík Štěpán); viz naši studii tamtéž: *Hrabákovo Čtení o románu a souvislosti románové teorie*. SPFFBU, Slavica litteraria, X 6, 2003, s. 109–120, a v bloku z teorie verše v čas. *Novaja rusistika* 2, 2009, č. 1, s. 5–55, kam přispěli Oldřich Richterek, Anton Eliáš, Květuše Lepilová, Vladimír Franta, Soňa Pašteková a autor přítomné studie); viz naši stať *K tradicím brněnského stichovedenija i spěčificike ruskogo poezija*. *Novaja rusistika* 2, 2009, č. 1, s. 55–65.

14 Viz naše práce: *Studie o literárních směrech a žánrech*. Banská Bystrica: Katedra slovanských jazyků, Filologická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banské Bystrici, 2004; *Srovnávací studie (Komparatistika, slavistika, rusistika a česko-slovenské souvislosti)*. Trnava: UCM, 2008.

15 WELLEK, René: *The Theory of Literary History*, Travaux du Cercle Linguistique de Prague 6, Praha 1936, s. 173–191; ZELENKA, Miloš: *Wellkova teorie literárních dějin v kontextu české školy literární komparatistiky*, *Slavia* 64, 1995, č. 1–2, s. 207–216. Viz také POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš: *René Wellek a meziválečné*

nepostihují detaily poetiky jednotlivých autorů a jejich vývoj, zůstává otázka evolučního paradigmatu a vzájemných souvislostí literárních směrů, jejichž poetologické prvky nikdy zcela nemizí, ale často žijí v rámci jiných systémů poetiky, sítějně.

Jednou z promyšlených koncepcí staršího data, které usilují o model vývoje literárních směrů je pojetí Dmytra/Dmitrije Čyževského/Čiževského/Tschiževského (1894–1977),¹⁶ patrně ukrajinsko-polsko-rusko-americko-německého literárního vědce, ale také filozofa a teologa a znalce kultury a náboženství,¹⁷ jenž výrazně zasáhl také do českého a slovenského vědeckého prostředí. Pozoruhodná je jeho práce z dějin ruské literatury 19. století rozdělená schematicky na dva díly – *Romantismus* (Die Romantik) a *Realismus* (Der Realismus), ale související s jeho teorií střídání literárních/uměleckých směrů.¹⁸ Roman Mnich chápe ve své monografii Čyževského pojetí literárních žánrů jako

Československo. *Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1996. Viz soubor našich studií na téma teorie literární historie: *Problém teorie literárních dějin a jeho interdisciplinární souvislosti*. In: Filozoficko-estetické reflexie posthistorického umění. Ed. Jana Sošková. Prešov: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, 2008, s. 88–102; *Teorie literárních dějin jako projev dialogu kultur*. In: Dialog kultur V. Ed. Oldřich Richterek – Miroslav Půža. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2009, CD. *Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. Opera Slavica 19, 2009, č. 1, s. 20–33; *Teorie literárních dějin, literární komparatistika a identita národních literatur (problém východoslovenského areálu)*. In: Ukrajinstika: minulost, přítomnosť, budúcnosť. Sborník vedeckých prác. Eds. Halyna Myronova – Oxana Gazdošová – Petr Kalina – Olga Lytvynuk – Jitka Micháliková – Libor Pavlíček. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2009, s. 463–474; *Literární komparatistika, stredoevropský kultúrny priestor a teória literárnych dejín*. Slavica litteraria 12, 2009, č. 1, s. 117–126.

- 16 O jeho původu a životě kolují často protichůdné informace, ale často bývá spíše opomíjen, i když zásluhou některých německých, ukrajinských a jiných slavistů, autora skvělé monografie Romana Mnicha a dalších se to daří měnit, viz také sborník *Nasledujúce Dmitrija Čiževskogo i problémy jeho izučennja. Problematika badanj nad spósciznq Dmytra Czyżewskiego*. Red. Roman Mnich – Justyna Urban. Siedlce: Litteraria Sedlcensia, volumen I. Colloquia, Studia Minora Akademia Podlaska, 2009 a srovnávací studii o Romanu Jakobsonovi a Dmytrovi Čyževském. Když na Slovensku vzpomínali Štúrova výročí (1815–1915), tak vznikla řada publikací, ale žádná nezmiňovala Čyževského knihu o Štúrově filozofii (ČIŽEVSKIJ, Dmytro: *Štúrova filozofia života. Kapitola z dejín slovenskej filozofie*. Bratislava: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1941; jedna slovenská recenze vyšla v roce vydání). Čyževskému se speciálně věnovala sedlecká ukrajinstka Oksana Blaškiv/Blashkliv v řadě studií, mj. o jeho vztahu k Pražskému lingvistickému kroužku, o jeho pracích v angličtině nebo o Čyževském na Slovensku, viz také naši recenzi společné publikace s R. Mnicem: *Důkladná revíze, srovnání a rehabilitace jako záloha pro budoucnost (Roman Jakobson a Dmytro Čyževskij)*. (Oksana Blashkiv – Roman Mnich: Dmitrij Čiževskij versus Roman Jakobson. Redakcja tomu Roman Bobryk. Siedlce: Opuscula Slavica Sedlcensia, tom VI, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny, Instytut Neofilologii i Badań Interdyscyplinarnych, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, 2016). *Novaja rusistika* 10, 2017, č. 1, s. 98–103. Viz naši soubornou stať *Ve znamení Ludovíta Štúra: pohľad zvnějšku. České komentáře k některým knihám štúrovského roku*. In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech*. Ed. Ivo Pospíšil. Vychází péčí České asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky FF MU, Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovanských studií a ve spolupráci a s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě. Brno: Vydal Jan Sojnek – Galium, 2016, s. 233–242.
- 17 Viz POSPÍŠIL, Ivo: *Fundamentální práce o klíčovém literárním vědci 20. století: badatelské rozpětí Dmytra Čyževského* (Roman Mnich: „Receptivná estetika“ Dmitrija Čiževskogo. Siedlce: Instytut kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego we współpracy z Deutsche Comenius-Gesellschaft, 2021). *Novaja rusistika* 15, 2022, č. 1, s. 84–90.
- 18 TSCHIŽEWSKIJ, Dmitrij: *Russische Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts. I. Die Romantik*. Eidos Verlag, München 1964; *II. Der Realismus*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1967. Viz POSPÍŠIL, Ivo: *Zamečanija po povodu istoriko-literaturnych koncepcij Dmitrija Čiževskogo*. In: Dmitrij Čiževskij i jevropejskaja kultura.

kvalitní, ale přirozeně nedokončené. Sám jeho „Wellentheorie“¹⁹ doplňuje postmoderní fází.²⁰

Třeba však mít na zřeteli i zřetězení směrů a žánrů.²¹ Obě kategorie spolu úzce souvisí: směry určují povahu žánrového systému, žánry a jejich pohyb naopak utvářejí podobu směrů.²² Literární směry jsou poněkud „zastydlý“ koncept, který se objevuje jen občas v rámci různých pojetí zatlačovaných od 20. století imanentními metodami, jež zdůrazňovaly synchronní přístupy. To se v posledních desetiletích změnilo v souvislosti s obnovou zájmu o literární dějiny a tím i zkoumání literárních směrů, dříve tolik neuvědomované. Pravdu mají ti, kteří směry pokládají za vývojová schémata spojující jejich představu s fascinací evolucí, jež byla typická pro druhou polovinu 19. století pod vlivem Darwinovy evoluční teorie, poetologové a později genologové se mohli opírat o Ferdinanda Brunetièra, který takto pojímal literární žánry, tedy jako biologické druhy, a ani strukturalistická kritika nezabránila tomu, aby jeho koncepci zcela neodmítali ani novější žánrové teorie (A. Fowler).²³ Vývoj literárních směrů v evropských literaturách ukazuje, že vícekrát proklamované specifikum slovanských literatur, o němž autor této studie vícekrát v tomto smyslu psal, není zase tak výrazné, jak by se zdálo; podobné anomálie se vyskytují i v románských a germánských literaturách. Někdy jsou literárněhistorická fakta, zejména ve vztahu k oblíbeným teoriím „zpoždění“ nebo „zpoždování“ slovanských literatur, zejména východoslovanských, včetně ruské, doslova šokující. Znovu potvrzují to, co jsme nazvali prae-post efektem nebo paradoxem, tedy nejen zvláštností vývojové trajektorie, ale také různými vývojovými peripetiemi, návraty, ale také bočními zisky, které jí umožnily vyvíjet se v časové rovině podobně jako jiné evropské literatury. Také odvěký problém Západu a Východu Evropy vypadá – z bočního pohledu – jinak. Jde zejména o Německo nebo německé země, které byly rozloženy od východního Pruska a Pobaltí k Pomořanům a dále na Západ, přičemž nejzášší Západ, tedy Porýní, Porúří, a dokonce i oblast Hamburku byly dlouho pod silným francouzským kulturním vlivem, mj. díky rozsáhlé emigraci po masakru hugenotů. Odtud snahy představitelů hnutí *Sturm und Drang* vyrovnat se se skutečnou západní Evropou, tedy s francouzskou, anglickou a španělskou literaturou – takto vznikala německojazyčná varianta sentimentalismu (Empfindsamkeit), ale hlavně raný romantismus (Frühromantik)²⁴ a specifický žánr tzv. výchovného románu (Erziehungsroman), jenž je blízký i pojmu vývojový román (Entwicklungsroman) nebo

Dmytro Čyževs'kyj i jevropsjs'ka kultura. Red. Roman Mnich – Justyna Urban. Drohobyč – Siedlce: Colloquia Litteraria Sedlcensia, Akademia Litteraria Sedlcensia, 2010, s. 131–140.

19 ČYŽEVSKÝJ, Dmytro: *Kulturno-istorični epochy*. Augsburg, 1948.

20 Podrobněji se tímto okruhem zabýváme jinde, stejně jako Igorem Smirnovem a týmem Sávy Šabouka.

21 POSPÍŠIL, Ivo: *Ruský román v silokřivkách romantismu. The Russian Novel in the Lines of Force of Romanticism*. Stil (Beograd) 5, 2006, s. 293–302.

22 Podrobněji o problému literárních směrů viz naší studii *Vývojové paradigma literárních směrů a jeho slovanské specifikum: metodologie a texty*, v tisku.

23 FOWLER, Alastair: *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Oxford University Press, 1982.

24 HORYNA, Břetislav: *Dějiny rané romantiky. Fichte, Schlegel, Novalis*. Praha: Vyšehrad, 2005; viz naši recenzi: *Horynovy Dějiny rané německé romantiky a jejich významy*. Slavica litteraria, X 9, 2006, s. 294–296.

román formování (Bildungsroman, rusky: roman stanovlenija).²⁵ Když se podíváme např. na vývoj české literatury, zjišťujeme, že její vývojová přerývka je spojena již s hiátem husitských válek a přerušenu renesancí, z níž zbývá spíše jen humanismus, učenecký diskurs na úkor uměleckého, krásného písemnictví. Slabá renesance nesla s sebou i jiný vývojový vzorec, včetně zvláštní podoby baroka, včetně baroka lidového,²⁶ které je však přesto silné, byť spadá do období celkové krize českého kulturního prostoru, slabý klasicismus a poměrně významné osvícenství²⁷ a anomální romantismus, jenž svou orientací na pre-romantické a sentimentalistické poetické vzorce a folklor vykazoval – snad s výjimkou K. H. Máchy – vlastnosti starých poetik, zatímco Máchy založil svou poezii na existenciální jinakosti a básnických tropech (oxymóron, metafora).²⁸ Podobně to, co se prohlašuje za počátek českého realismu, je zase spíše pozůstatek sentimentalismu a sentimentálního realismu nebo – nanejvýše – postromantismus, tedy jevů, které romantickou estetiku pomalu opouštějí a směřují k realismu, ačkoli jeho kritických a poetických poloh ještě nedosahují.²⁹

Jistá anomálie českého literárního vývoje v 18. a 19. století vede k tomu, že i zde některé výjimečné, individuální jevy „předbíhají“ svou dobu: stačí malé srovnání Máchova *Máje*, jeho básnická nasycenost, tropy, s běžnou romantickou tvorbou i u špiček evropské poezie, jako byli J. Keats, G. G. N. Byron, P. B. Shelley, A. Mickiewicz nebo A. Puškin – je zcela jiným pojetím poezie, jež je dáno do jisté míry i specifikem národního jazyka a básnické tradice, ale hlavně jiným pochopení podstaty poezie, takže návaznosti na Máchovu poetiku, např. u českých surrealistů, již nejsou velkým překvapením. Z tohoto hlediska je Máchy asi největším básníkem romantického období vůbec.³⁰

- 25 SAMMONS, Jeffrey L.: *The Mystery of the Missing Bildungsroman, or: What Happened to Wilhelm Meister's Legacy?* Genre XIV, 1981, s. 2, s. 229–246; POSPÍŠIL, Ivo: *Michail Bachtin a takzvaný výchovný román*. In: Bachtinové inspirácie. Bratislava: Ústav umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie, 1989, s. 75–86.
- 26 Viz naše studie a další desítky recenzí o baroku a jeho souvislostech: *Barokní literatura z pohledu komparativně genologické slavistiky. K barokologickým studiím Milana Kopeckého*. Slavia 67, 1998, č. 3, s. 349–356; *Baroko jako vývojový problém literatury (Problém slovanských literatur)*. In: Slovenský literárny barok. Venované 340. výročiu smrti Petra Benického. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005, s. 180–188; *Baroko jako historicky vymezený fenomén a jako kulturní typ (Barokový slavizmus Milana Kopeckého a publicistika Jaroslava Durycha)*. In: Pons Strigoniensis. Studia. Nové interpretace českého baroka. A Cseh barokk új interpretációi. Sborník z mezinárodní konference, Piliscsaba, 12.–13. 5. 2003. Esztergom – Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2004, s. 11–24; *Reformacja, kontrreformacja i barok w literaturach Europy zachodniej i wschodniej/Reformation, Countereformation and Baroque in European Literatures of the West and the East*. In: Kultura reformacji i reformowanie w kulturze. Eds. Jarosław Pluciennik – Karolina Sidowska – Michał Rozmysł. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2022, s. 15–30.
- 27 HAUBELT, Josef: *České osvícenství*. Praha: Svoboda, 1986.
- 28 Viz POSPÍŠIL, Ivo: *Karel Hynek Mácha a typologie evropského romantismu*. In: Česko-polské kulturně vzdělávací partnerství. Česko-polskie partnerstwo kulturowo-dydaktyczne [CD-ROM]. Olomouc: Univerzita Palackého, 2010. Týž: *Problém narativní básně*. In: Slovanský romantismus – estetické genologické kategorie. Banská Bystrica: Katedra slovanských jazyků Filologické fakulty UMB, 2003, s. 26–36.
- 29 MANN, Jurij: *Gogol. Kniga pervaja. Načalo. 1809–1835*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2012; *Gogol. Kniga vtoraja. 1835–1845*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2012; POSPÍŠIL, Ivo: *Na výspě Evropy. Skici a meditace k 200. výročí narození A. S. Puškina*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- 30 Viz KRIVÁNEK, Vladimír: *Karel Hynek Mácha*. Praha: Horizont, 1986; Týž: *Býti básníkem v Čechách. Studie a eseje o české poezii od Mácha po dnešek*. Praha: Univerzita Karlova, 1999; VAŠÁK, Pavel.: *Šifrovaný deník*

Literární směry, jak již uvedeno, souvisí s národním charakterem literatury; každá literatura má přirozeně jiný vývojový vzorec a představují ji různá umělecká díla. Jestliže směry jsou schematizovaná entita, která hledá spojitost mezi jednotlivými díly, jejich autory, ale také odlišným způsobem, jenž niterně předpokládá značnou míru konvence, a tudíž nepřesnosti, nejnak je tomu v případě národních vlastností literárních směrů. Obvykle se u autora nebo díla uvádí směrová charakteristika: např. Vladimír Majakovskij je futurista nebo kubofuturista, Maxim Gorkij realista, nebo dokonce socialistický realista, podobně Vladislav Vančura, ale schematicnost tohoto dělení je do očí bijící: Majakovskij byl také expresionista, zejména jako dramatik, u M. Gorkého najdeme i prvky secese a expresionismus, nemluvě např. o jinak realistovi, prozaikovi a dramatikovi Leonidu Andrejevovi, kdysi jeho příteli, v němž se sváří právě s poetikou staršího naturalismu, Vančura přebírá svou poetiku z minulosti české raně novověké literatury od středověku k renesančně humanistickému proudění, stejně jako jeho barokizující literární a básnický antipod Jaroslav Durych. Nicméně směrová klasifikace, stejně jako žánrová, napomáhá k vytváření směrového a žánrového povědomí a spoluurčuje tak podobu literatury a jejich kritiků, historiků a teoretiků. Různé národní literatury jsou různé citlivé na některé poetické komplexy: například v ruské literatuře se dlouho potlačovala, a to nejen z důvodů ideologických po Říjnové revoluci, dekadence jako předdeveří všeobecně uznávaného modernismu (kdy termín „moderna“, z pozděně lat. „modernus“ od „modo“, tedy hned, vzápětí, přen. nový, novější, aktuální, něm. „die Moderne“, budeme v češtině užívat spíše pro ranou fázi modernismu, tedy literaturu fin de siècle, příliš se nemluvílo o expresionismu, vůbec ne o surrealismu). Jejich prvky, kdyby se „poskládaly“ v jeden celek, vytvořily silnější či slabší kompaktní směr, například OBERIU se sklonem k surrealismu, někteří ruští modernisté počátku 20. století, možná i dříve, projevující příklon k expresionismu, zejména pod německým a skandinávským vlivem, Alexej Apuchtin, dekadentní básník souběžně s počátkem francouzské dekadence.

Dmytro Čyževskij/Dmitrij Čiževskij/Dmitry Tschizewski zastával směrovou dichotomii ruské klasické literatury (die Romantik, jak Němci tradičně říkají svému romantismu, der Realismus).³¹ Má v tom do značné míry pravdu, neboť oba směry ve své původní podobě sice mizí, ale dál žijí v jiných směrech: romantismus se udržuje tenkým pramínkem poezie a přechází k postromantismu, jenž již nevyznává všechny tradiční znaky romantismu, např. vzpuru a eskapismus („útěkovost“), k neoromantismu, jenž se soustřeďuje na životní styl a interiér a nakonec k modernismu; ruský realismus se od doby naturální školy posunuje k realismu revolučních demokratů a neorealismu Maxima Gorkého a jeho vydavatelskému sdružení Znanije. Nicméně v detailech s touto hrubou dichotomií nevystačíme. Jiné rysy má často záměrně zapomínaná ruská dekadence, například v poezii homosexuálního, spíše však bisexuálního básníka a partnera Petra Iljiče Čajkovského Alexeje Nikolajeviče Apuchtina (1840–1893), původně novoromantického básníka k dekadenci spíše směřujícího, tedy k motivům smutku, deprese, slastné lenosti,

K. H. Máchy. Praha: Akropolis, 2007. Týž: *Česká pouť K. H. Máchy*. Praha: Karolinum, 1999; *Literární pouť K. H. Máchy. Ohlas Máchova díla v letech 1836–1858*. Praha: Odeon, 1981; 2. vyd. Praha: Academia, 2004.

31 TSCHIŽEWSKIJ, Dmitrij: *Russische Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts. I. Die Romantik*. München: Eidos Verlag, 1964; *II. Der Realismus*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1967.

pasivity, hloubavosti a pomjživosti, stejně jako u představitelů dominantního symbolismu. Když si uvědomíme, že A. Apuchtin psal své básně dekadentního rázu v padesátých letech 19. století, jsme šokováni, že ruská dekadence se objevuje ve stejné době jako proslulá Baudelairova sbírka *Květy zla* (1857).

V osmdesátých letech 19. století, kdy vrcholil vývoj ruské realistické literatury permanentně obohacované rezidui sentimentalismu, romantismu a dalších ne zcela vstřebaných proudů evropských literatur, které se v této syntéze plodně prolnuly, se počíná také vývoj tzv. moderní ruské literatury, která v mnohém základní rysy ruské klasické literatury neguje. Jde zejména o zveličené etické funkce literatury, její informativní a obecně poznávací složky, které umožňovaly, že ruská literatura „zlatého věku“ často suplovala slaběji rozvinuté nebo neexistující společenské vědy, filozofii a politiku. Významné posuny od klasiky k moderně lze sledovat i na dílech spisovatelů, kteří představovali vrcholy tzv. zlatého věku, mj. F. M. Dostojevského (*Bratři Karamazovovi*/Bratřa Karamazovy, 1879–1880), L. N. Tolstého (*Kreutzerova sonáta*/Krejcerova sonata, 1891; *Živá mrtvola*/Živoj trup, 1911; *Otec Sergij*/Otec Sergij, 1912) a A. P. Čechova (zejména dramatická díla *Racek*/Čajka, 1896; *Strýček Váňa*/Djadja Vanja, 1897; *Tři sestry*/Tri sestry, 1901 a *Višňový sad*/Višnevij sad, 1904). Pro literaturu konce 19. a počátku 20. století je charakteristické propojování a prostupování tradičních realistických poetik „zlatého věku“, zejména naturalismu, dekadence a symbolismu. Průlom se připravoval již v predekadentní až dekadentní tzv. čisté poezii A. A. Feta (1820–1892), již zmíněného A. N. Apuchtina (1840–1893), K. M. Fofanova (1862–1911) aj. Ruská literatura dožívala v té době svůj „zlatý věk“ a její jména se pomalu a jistě stávala světovými³² pojmy, stejně jako ruská revoluční hnutí všech odrůd, ruský terorismus a materialismus. Rusko devadesátých let 19. století se stává imperiální velmocí s kapitalistickým trhem: budují se železnice, rozvíjí se těžký a zbrojní průmysl, kvete obchod. Rusko se dostává do čela Evropy ve výrobě oceli a zůstává tradiční evropskou obilnicí.

V přehledu ruské klasiky koncipovaném jako učební text, jsme ukázali na tento vývoj, který prezentuje zvláštní rysy literárních směrů (akméismus jako ruská varianta neoklasicismu, ruský expresionismus, imażinismus jako obdoba angloamerického imagismu/imagism, novorealismus kolem nakladatelství Znanije, konvergující s modernou, OBERIU s poetikou surrealismu; podobně v české literatuře dekadence se silnou sociální tendencí³³, poetismus jako česká varianta dadaismu, literární katolicismus, oba směry s historickými dimenzemi poetiky: Vančurovy návraty k středověku, renesanci a humanismu, Durychovy k baroku).³⁴ Ukazuje se, že problematika literárních směrů úzce souvisí nejen

32 POSPÍŠIL, Ivo: *Kapitoly z ruské klasické literatury*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

33 PYNSENT, Robert: *Julius Zeyer. The Path to Decadence*. The Hague: Mouton, 1973; Týž: *K morfologii české dekadence ve výboru Dáblové, ženy a národ*. Praha: Karolinum, 2008.

34 Viz POSPÍŠIL, Ivo: *Kapitoly z ruské klasické literatury. Nástin vývoje, klíčové problémy a diskuse*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. Týž: *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. Primerjalna književnost 33, 2010, č. 1, s. 131–142; *Pavol Strauss a hrst českých souvislostí*. In: *Pavol Strauss a katolícka moderna*. Ed. Ján Gallik. Nitra: Ústav stredo európskych jazykov a kultúr, Fakulta stredo európskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa, 2014, s. 91–109; *Novela: metodologie, terminologie, evoluce a případ české protektorátní novely*. In: *Premena poetiky novely 20. storočia*

s žánry, a tedy s genologií, ale také s literární komparatistikou, v jejímž rámci si přesněji uvědomíme národní specifikum směru (např. srovnání ruské a francouzské nebo české dekadence, skandinávského, německého, ruského a českého pozdního expresionismu spojeného s brněnskou Literární skupinou, ruského akméismu a českého neoklasicismu, poetiky oberiutů a československého surrealismu, českého poetismu a evropského dadaismu apod.). Je zajímavé, že k některým směrům má „organismus“ národní literatury zjevnou rezistenci nebo naopak přilnavost: to platí o českém poetismu, který přilnul k dadaismu, naopak jistá nevšímavost české literatury k futurismu, takže jej jako kompaktní musela „objevit“ polská bohemistka³⁵. V tomto kontextu je pozoruhodná vývojová trajektorie ruského naturalismu, směru, který – když pomineme některé jeho prvky již v literatuře 18. století a ponecháme stranou jeho embryonální podobu ve středověké literatuře východních Slovanů – se začíná vyvíjet vlastně již v polovině 19. století. Stejně jako dekadence, začíná tedy ruský naturalismus jako poetika poměrně brzy a má různé fáze, jež se dílem prolínají, vracejí se, dílem postupují dále a přibírají ve svém vývoji další prvky a konvergují s jinými směry, s nimiž je spojuje řada tvarových dominant.

Naturalismus, zdálo by se relikv pozdního realismu a něco, co je později ve 20. století démodé, je pravděpodobně důležitějším směrem ve vývoji světové literatury, než by se zdálo: ostatně někteří jasnozřiví badatelé, kteří se naturalismem tak či onak zabývali nebo se tohoto jevu alespoň letmo dotkli, to potvrzují (Robert Pynsent),³⁶ nemluvě o desítkách důležitých publikací z anglosaského světa, jež se v posledních letech objevily.³⁷ Rodokmen ruského naturalismu³⁸ můžeme ne zcela přesně vést od tzv. naturální školy čtyřicátých let 19. století, tedy raného ruského realismu, jenž se podobal budoucímu francouzskému naturalismu jen zčásti a měl i jiné kořeny, přes některé jevy zralého nebo pozdního realismu poloviny 19. století až ke konci realismu a moderně, v níž se však prvky naturalismu mísí s jinými, už modernistickými směry, a nakonec k podobě naturalistické poetiky v ruské literatuře sovětského období, reflektující především válečné události i v rámci poetiky camera eye, i v současné postmodernistické produkci. Celý tento proces, jehož součástí jsou i vlny naturalistické poetiky, jak nazýváme proměny naturalismu a jeho vývoj obecně a v ruské literatuře zvláště, je nedokončená sekularizace, jež se objevuje již v souvislosti s nástupem Romanovců na ruský trůn v roce 1613. Jde o počátky novoruské literatury, které lze hledat a najít sice hlavně až v 18. století, ale v podstatě

v evropském kontexte. Eds. Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová. Bratislava: Kabinet Dionýze Ďurišina Ústavu filologických studií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2014, s. 27–44.

35 GWÓŹDŹ-SZEWCZENKO, Ilona: *Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009. Viz naši recenzi: STIL (Beograd) 10, 2011, s. 357–358.

36 Karel Matěj Čapek-Chod: *Proceedings of a Symposium Held at the School of Slavonic and East European Studies 18–20 September 1984*. Ed. by Robert Pynsent. London: School of Slavonic and East European Studies, 1985.

37 *The Blackwell Companion to Naturalism*. Ed. By Kelly James Clark. Chichester: Wiley Blackwell, 2016; LIGHTBODY, Brian: *The Problem of Naturalism: Analytic Perspectives, Continental Virtues*. Lanham: Lexington Books, 2013; PIZER, Donald: *American Naturalism and the Jews*. Urbana: University of Illinois Press, 2008.

38 Viz KULEŠOV, Vasilij Ivanovič: *Naturalnaja škola v ruskoj literature XIX veka*. Moskva: Prosveščenijs, 1965; VINOGRADOV, Viktor: *Gogol i naturalnaja škola*. Leningrad: Obrazovanije, 1925.

již v sekularizačních tendencích prvních Romanovců, tedy po období smuty. Klíčem k pochopení tohoto složitého vývoje je stav prózy: na jedné straně setrvávání na sakrálních modelech středověku, na straně druhé více či méně razantní prosazování nového paradigmatu člověka a světa. Proti sobě zhruba v sedmdesátých letech 17. století tak stojí *Život protopopa Avvakuma jím samým napsaný* (Žitije protopopa Avvakuma, im samim napsannoje, 1672–1675), kde najdeme líčení vymítání ďábla nebo sebepoškozování, kdy si protopop pálí ruku v plameni svíčky, dokud se neškvaří maso, aby odolal svodům dívky, která žádá rozhrěšení za masturbaci.³⁹ Na druhé straně je tu hrst sekularizujících narácí, tzv. povídek ze života nebo světských povídek či pikareskních próz, jako jsou *Vyprávění o hoří-zlém štěstí* (Pověst o gore-zločastii), *Vyprávění o Savvovi Grudcynovi* (Pověst o Savve Grudcyně) a *Vyprávění o Frolu Skobejevi* (Pověst o Frole Skobejeve). Jestliže kořeny naturalismu jsou svými prvky přítomny v ruské literatuře autochtonně, jsou naturalistické motivy i allochtonním základem přejatých literárních modelů v době reforem 18. století. Naturalistické prvky se objevují v imitacích západoevropských pikareskních románů, včetně Narežného románu *Ruský Gil Blas aneb Dobrodružství knížete Čistjakova* (čes. vyd. jako *Nový Gil Blas*, 1977; *Rossijskij Žilblaz ili Pochoždenija knjazja Gavrily Simoinovoča Čistjakiova*, 1814) podle vzoru románu F. R. Lesage. Spodní pikareskní proud s polskou inspirací pak směřuje k mravně satirickému románu F. V. Bulgarina a k N. V. Gogolovi. Různé modely utilitarismu inspirované ostrovní filozofií, zejména Johnem Lockem, a antiutilitarismu vytvářejí duchovní podloží dobové ruské literatury a promítly se markantně i do výskytu naturalistických prvků, tedy raného či embryonálního realismu, u Fjodora Emina (1735–1770) v imitativních románech *Nešťastný Floridor* (Besčastnoj Floridor, 1763), *Milostný sad* (Ljubovnyj sad, 1763), *Dobrodružství Themistokla* (Priključenija Femistokla, 1763) a *Listy Ernesta a Doravry* (Pišma Ernesta i Doravry, 1766). Autor přijel do Ruska z Anglie, vyučoval cizí jazyky a napsal dvacet pět knih. Jeho syn Nikolaj F. Emin (zemřel 1814) rozvíjel spíše sentimentalisticko-preromantický prvek románové poetiky. Ruští badatelé považují za počátky raného ruského naturalismu dobrodružně fantastické syžety Michaila Dmitrijeviče Čulkova (1743–1792), vydavatele satirického časopisu *To i ono* (I to i sjo), autora pikareskního románu *Sličná kuchařka aneb Dobrodružná putování prostopášnice* (Prigožaja povaricha ili Pochoždenija razvratnoj ženščiny, 1770) – posledně uvedený pokládala česká medievistka Světa Mathauserová dokonce za ruský pramen monologické románové formy.⁴⁰

Lze tedy shrnout, že kořeny ruského naturalismu tkví v elementárním „realismu“, který se vrcholí v sekularizační fázi 17. a 18. století a tvoří protipól psychologicky orientované literatury vznikající v podloží sentimentalistické poetiky, jak ji prezentuje řada ruských autorů napodobujících západoevropské vzory, ale hlavně A. N. Radišev a ještě výrazněji N. M. Karamzin.⁴¹ Právě on svým epistolárním cestopisem *Listy ruského cestovatele* z počátku devadesátých let 18. století vytvořil nejen základy novodobého ruského

39 Podrobněji viz POSPÍŠIL, Ivo: *Kapitoly z ruské klasické literatury*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

40 MATHAUSEROVÁ, Světa: *Cestami staletí: systémové vztahy v dějinách ruské literatury*. Praha: Univerzita Karlova, 1988. Táž: *Drevnerusskije teorii iskusstva slova*. Praha: Univerzita Karlova, 1976.

41 ROTHE, Hans: *N. M. Karamzins europäische Reise: der Beginn des russischen Romans*. Bad Homburg, Berlin und Zürich: Verlag Gehlen, 1968.

románu, ale poetiku popisu (cizích zemí), jež se stala bází pozdější prózy raně realistického období tzv. naturální školy. Jeho tvorba dala definitivní vznik dvěma zmíněným proudům: jak psychologickému (sentimentálnímu), tak reálně deskriptivnímu, tedy „naturálnímu“, předchůdci naturalismu.

Popisy vztahu postavy a prostředí, často výrazně odpudivého, jež jsou základem ruské naturální školy jako raného realismu obsahují v sobě již naturalistické prvky. Anomálie této vývojové trajektorie v ruské literatuře spočívá tudíž v tom, že naturalismus v jeho rané podobě vzniká tu již v raném realismu, tedy nejen jako poslední fáze realismu a předdveří moderny. Zde je počátek raného i pozdního realismu i naturalismu, neboť jeho stěžejní žánr, jímž je román, se rodí jako „skládanka“ fyziologií (physiologie) jako fyziologická črta (fiziologičeskij očerk), jejímž předchůdcem se stal reliktní klasicista a romantik N. V. Gogol (1809–1852). Tajemnost a záhadnost Gogolova díla byla zdůrazňována nejednou; dokonce v samotném názvu moderního českého výboru jeho korespondence (*Záhadný Gogol*, 1972). V korespondenci uváděl, že je pro všechny je úplnou hádankou a že nikdy, dokonce ani nejdůvěrnějším přátelům, nechtěl prozradit nic ze svých nejskrytějších myšlenek. Západní práce o Gogolovi rády zdůrazňují – kromě působení E. T. A. Hoffmanna – také přítomnost W. Scotta a l'école frénétique.⁴² Ruské práce – zejména starší sovětské – naopak akcentují folklórnost, tedy lidovost a z toho přímočaře odvozovanou „pokrokovost“. Pro Gogola je charakteristická archetypální hloubkovost folklórních motivů; jen málokde se setkáváme se zcela racionalizujícím vysvětlením, s absolutním zlehčením; současně je však Gogolovi také cizí absolutní tajuplnost. Mnohem otřesnější je noetická nejistota, kterou Gogolovy vyprávěnky evokují. Člověk není schopen unést svůj úděl, svou lidskou existenci, jeho schopnost nekonečné antropomorfizace a racionalizace slábné, protože z hlubiny všech jevů prosakuje na povrch jejich kluzkost a přízračnost. Člověk není s to udržet svět ve svém vědomí v rozměrech svého lidského chápání, neboť svět není svou podstatou lidský – tato oblundná skutečnost vystupuje z hloubi minulých dějů, z vědomí a podvědomí, z legend a vyprávěnek, které nelze omezit zábavnou funkcí.⁴³ Naturální škola (rus. naturaľnaja škola, čes. také „přirozená škola“) je skupina ruských prozaiků čtyřicátých let 19. století, jejímž orgánem byl časopis *Vlastenecké/Domácí zápisky* (Otečestvennyje zapiski) a *Současník* (Sovremennik). Stoupenci naturální školy se představili v původních manifestech-almanaších: *Fyziologie Petrohradu* (Fiziologija Peterburga, 1845) a *Petrohradský sborník* (Peterburgskij sbornik, 1846), které vydával Nikolaj Někrasov (1821–1878), pozdější ruský sociální básník a veršový experimentátor. Autorem původně pejorativního označení byl již zmiňovaný Fadděj Bulgarin (1789–1859). Pro prozaiky naturální školy byl charakteristický zájem o velkoměsto a stinné stránky jeho života, o společenskou spodinu a lidi zakřiknuté, o zapadlé kouty periferie, o popis, portrét a biografii. Poetika fyziologické črty (franc. physiologie) se stala základem velkých děl ruské literatury: k naturální škole se v její vrcholné fázi hlásili tehdy začínající ruští prozaici Alexandr Gercen (1812–1870), Fjodor Dostojevskij (1821–1881), Alexandr Ostrovskij (1823–1886), Ivan Turgeněv (1818–1883),

42 PASSAGE, Charles E.: *The Russian Hoffmannists*. The Hague: Mouton, 1963.

43 Viz POSPÍŠIL, Ivo: *Kapitoly z klasické ruské literatury*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 91 n.

Nikolaj Někrasov, Michail Saltykov-Ščedrin (1826–1889), Ivan Gončarov (1812–1891) a Lev Tolstoj (1828–1910), tedy nejvýznamnější ruští a evropští spisovatelé 19. století. Jejich kořeny tkví právě v této poetice, která je jako základní stavební kostka snadno rozeznatelná i v jejich pozdní a vrcholné tvorbě. Hyperbolicky bychom mohli dokonce říci, že zralý ruský román, jímž ruská literatura získala definitivně přívlastek světová, vznikala na žánrovém podloží skládanek fyziologických črt jako základním znaku ruské naturální školy. Karel Krejčí nacházel fyziologickou črtu takřka v každé významné próze, která vznikla ve slovanských literaturách (*Fyziologická črta v české literatuře*. Slovanské literatury I., Brno 1979), a nejen v nich (Ch. Dickens, W. M. Thackeray, sestry Brontëovy). Dílo F. M. Dostojevského (1821–1881) je nejrozsáhlejším a nejreprezentativnějším souborem literárních textů, které z naturální školy vycházely, i když s ní prostřednictvím jejich postupů vlastně polemizoval.⁴⁴ Vznikalo za silného působení N. V. Gogola: je to patrné i tam, kde Dostojevskij Gogola paroduje (*Vesnice Stepančikovo a jeho obyvatelé*, Selo Stepančikovo i jeho obitatelé, 1859). V případě prvních próz ze čtyřicátých let však nelze mluvit o parodiích, ale spíše o aluzích, reminiscencích, které jako by byly vyvolávány z hlubin čtenářské paměti a literární tradice.

Ruský naturalismus má tedy své předchůdce v naturální škole, raném ruském realismu; oba pojmy nejsou ovšem identické, ale přece jen související, návazné. Ruský naturalismus se tedy rodí i z tohoto autochtonního podloží, kromě francouzského „klasického“ naturalismu (romány pozdního G. Flauberta, bratří Goncourtů, G. de Maupassanta, Émila Zoly). Byla tu ovšem ještě mezihra, tranzitivní období, kdy naturalistická díla, mnohem výrazněji než povídky naturální školy a fyziologické črty ruských románů, a totiž individuální díla různých autorů, které k podobné poetologické praxi nebo – naopak – napsali dílo nebo díla, jež byla někdy v jejich tvorbě spíše výjimkou.

Zajímavé je, že tradiční ruský/sovětský přístup k naturalismu, byl minimálně skeptický, spíše však kritický až negativistický v tom smyslu, že jde jen o stín realismu, o něco umělecky, esteticky nižšího, ale zejména méně hodnotného z hlediska noetického a samozřejmě i ideologického. Ani v pozdější době se v tomto hodnocení neudály zásadní posuny. Přitom naturalistické romány nebo díla naturalistická z hlediska poetiky, motiviky a ideologie se v ruské literatuře vyskytují poměrně časně, většinou již v padesátých letech 19. století v souvislosti s dobou prvního ruského „tání“ po Krymské válce a smrti Mikuláše I. K naturalismu lze počítat i novelu tohoto typu N. S. Leskova (1931–1895); jde o *Lady Macbeth Mcenského újezdu* (Ledi Makbet Mcenskogo ujezda, 1864), příběh vražednice, s jejímž případem se autor seznámil, když pracoval jako úředník na soudu v Orlu. Sám ve své korespondenci uvádí, že z této látky onemocněl anginou pectoris a nikdy se již k podobnému tématu nevracel, naopak prosazoval látky klidné, poutavé a idylické (románová kronika, skazové povídky). Také Leskovovy romány tzv. antinihilistické, byť místy již tíhnoucí ke kronikové „skládance“, obsahují naturalistické prvky, např. *Není kam* (Nekuda, 1864), *Podvedení* (Obojděnyje, 1865) a *Na nože* (Na nožach, 1870).⁴⁵ Tento žánr

44 Viz TERRAS, Victor: *The Young Dostoevsky. A Critical Study*. The Hague: Mouton, 1969.

45 Viz naši monografii *Proti proudu (Studie o N. S. Leskovovi)*. Brno: Sprint Print, 1992, a řadu dalších studií, nejnověji *Nasuščnyje voprosy leskovovedeniya, Leskov v češskoj srede*. In: Zlomová období ruské kultury z pohledu literatury (Karamzin, Leskov, Merežkovskij, Babel). Ed. Josef Dohnal. Brno: Česká asociace slavistů

jako celek lze považovat za náznakově naturalistický, včetně Gončarovova románu *Strž* (Obryv', 1869), románů Vsevoloda Krestovského (1839–1995), mj. *Petěrburgské brlohy* (Peterburgskije truščoby, 1864–1866) a série antinihilistického románu typu *Panurgovo stádo* (1869)⁴⁶ a *Dvě síly* (Dve síly, 1874) a tetralogie *Krovavý dým* (Krovavij puf, 1875). Podobně Lev Tolstoj protestuje proti moderně dekadentního typu v traktátu *Co je to umění* (Čto takoje iskusstvo, 1897, poprvé vyšlo anglicky v Londýně kvůli potížím s ruskou cenzurou jako *What Is Art?*), vytvářel v druhé polovině života v podstatě naturalistická díla. Počet ruských naturalistů je – vzhledem k minimalizaci tohoto směru v ruské kritice – překvapující: Alexej Pisemskij, autor románu *Tisíc duší* (Tysjača duš, 1858) a antinihilistického románu *Zčerené moře* (Vzbalamučennoje more, 1863), P. D. Boborykin, autor románu *Kitaj-gorod* (1882; nemá s Čínou, rus. Kitaj, nic společného; „kita“ je ve staré ruštině proutěná palisáda, jiní etymologové tvrdí, že jde o starý evropský kořen ve smyslu bydliště, osada, blízké „cité“ nebo „city“), D. N. Mamin-Sibirjak, V. G. Korolenko, B. Zajcev, A. V. Amfiteatrov, G. Danilevskij, V. Němirovič-Dančenko aj.

Na počátku 20. století se v ruské literatuře objevují originální návraty k realismu (novorealismus) spojené s nakladatelstvím Znanije založeném roku 1898, po příchodu M. Gorkého roku 1900 přetvořeném v socialistické nakladatelství s realistickou produkcí spojenou i s modernistickou poetikou, kde publikovali M. Gorkij, L. Andrejev, I. Bunin, A. Serafimovič, M. Prišvin, V. Veresajev aj.

Spojování realistické poetiky s modernou se projevilo v naturalistickém hledání styčných bodů s modernistickým expresionismem. Tato kontaminace, v různých národních literaturách různě patrná, by si zasloužila speciální pozornost, neboť podobné tendence nacházíme i v české literatuře s poměrně silným naturalismem konce 19. a počátku 20. století a stejně silným pozdním expresionismem dvacátých let 20. století (zmíněná brněnská Literární skupina). Ale to se již ocitá za hranicemi tohoto současného pojednání, stejně jako role naturalistické poetiky v ruské próze dvacátých let 20. století (B. Pilňak, A. Serafimovič, A. Vesjolyj, I. Erenburg, ale i M. Šolochov v *Donských povídkách* a prvních částech *Tichého Donu* a v produkci některých literárních skupin do roku 1930.

Literatura

ČIŽEVSKIJ, Dmitrij: *Štirova filozofia života. Kapitola z dejín slovenskej filozofie*. Bratislava: Kníhtlačiar-sky účastinársky spolok, 1941.

ČYŽEVŠKÝJ, Dmytro: *Kulturno-istorični epochy*. Augsburg, 1948.

FOWLER, Alastair: *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford: Oxford University Press, 1982.

– Ústav slavistiky FF MU – Tribun EU, 2017, s. 87–97; *Leskov i teorija romana*. In: N. S. Leskov i tradicija ruskogo romana v mirovom kontekste. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Ústav slavistiky FF MU ve spolupráci s Českou asociací slavistů a Slavistickou společností Franka Wollmana – Jan Sojnek, 2020, s. 149–157.

46 O jménu Panurg, z řečtiny, ve významu všeměl, v podstatě typ pícarů, šibala, franc. panurge, postavě z Rabelaisova románu *Gargantua a Pantagruel* (5 dílů, 1532–1562), viz <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/437711>.

- GWÓŹDŹ-SZEWCZENKO, Ilona: *Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009.
- HAUBELT, Josef: *České osvícenství*. Praha: Svoboda, 1986.
- HORYNA, Břetislav: *Dějiny rané romantiky. Fichte, Schlegel, Novalis*. Praha: Vyšehrad, 2005.
- JIRÁT, Vojtěch: *Erben čili majestát zákona. Literárně-teoretická stať o K. J. Erbenovi a jeho díle*. Praha: Jaroslav Podroužek, 1944.
- Karel Matěj Čapek-Chod: *Proceedings of a Symposium Held at the School of Slavonic and East European Studies 18-20 September 1984*. Ed. by Robert Pynsent. London: School of Slavonic and East European Studies, 1985.
- KŘIVÁNEK, Vladimír: *Bytí básníkem v Čechách. Studie a eseje o české poezii od Mácha po dnešek*. Praha: Univerzita Karlova, 1999.
- KŘIVÁNEK, Vladimír: *Karel Hynek Mácha*. Praha: Horizont, 1986.
- KULEŠOV, Vasilij Ivanovič: *Naturalnaja škola v russoj literature XIX veka*. Moskva: Prosveščenie, 1965.
- LIGHTBODY, Brian: *The Problem of Naturalism: Analytic Perspectives, Continental Virtues*. Lanham: Lexington Books, 2013.
- MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983; 2. vyd. H & H, Jinočany 1995, dále v souboru *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015.
- MANN, Jurij: *Gogol. Kniga pervaja. Načalo. 1809–1835*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2012; *Gogol. Kniga vtoraja. 1835–1845*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet, 2012.
- MATHAUSEROVÁ, Světa: *Cestami staletí: systémové vztahy v dějinách ruské literatury*. Praha: Univerzita Karlova, 1988.
- MATHAUSEROVÁ, Světa: *Drevnerusskije teorii iskusstva slova*. Praha: Univerzita Karlova, 1976.
- MĚŠŤAN, Antonín: *Česká literatura mezi Němci a Slovany*. Praha: Academia, 2002.
- Nasleduje Dmitrija Čiževskogo i problémy jeho izučeniya. Problematika badań nad spóścizną Dmytra Czyżewskiego*. Red. Roman Mnich – Justyna Urban. Siedlce: Litteraria Sedlcensia, volumen I. Colloquia, Studia Minora Akademia Podlaska, 2009.
- PASSAGE, Charles E.: *The Russian Hoffmannists*. The Hague: Mouton, 1963.
- PIZER, Donald: *American Naturalism and the Jews*. Urbana: University of Illinois Press, 2008.
- POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno: Masarykova univerzita, 1996.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Novela: metodologie, terminologie, evoluce a případ české protektorátní novely*. In: *Přeměna poetiky novely 20. století v evropském kontexte*. Eds. Mária Bátorová – Renáta Bojničanová – Eva Faithová. Bratislava: Kabinet Dionýze Ďurišína Ústavu filologických studií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě 2014, s. 27–44.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. *Primerjalna književnost* 33, 2010, č. 1, s. 131–142.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Barokní literatura z pohledu komparativně genologické slavistiky. K barokologickým studiím Milana Kopeckého*. *Slavia* 67, 1998, č. 3, s. 349–356.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Baroko jako historicky vymezený fenomén a jako kulturní typ (Barokový slavismus Milana Kopeckého a publicistika Jaroslava Durycha)*. In: *Pons Strigoniensis. Studia. Nové interpretace*

- českého baroka. A Cseh barokk új interpretációi. Sborník z mezinárodní konference, Piliscsaba, 12.–13. 5. 2003. Esztergom – Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2004, s. 11–24.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Baroko jako vývojový problém literatury (Problém slovanských literatur)*. In: Slovenský literárny barok. Venované 340. výročiu smrti Petra Benického. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005, s. 180–188.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Česká literatura a její mezinárodní souvislosti (K českému vydání knihy Hany Voisine-Jechové Dějiny české literatury)*. Slavica litteraria 11, 2008, č. 1, s. 107–114.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Česko-slovenski projekti s področja zgodovine slavistike in teorije literature (Matija Murko kot povezovalna osebnost česko-slovenske in evropske literarne vede v medvojnem obdobju)*. Spoluautor: Miloš Zelenka. In: Matija Murko – slovanski filolog v najširšem promenu besede. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Razprave XXIV, 2020, s. 64–80.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Důkladná revize, srovnání a rehabilitace jako záloha pro budoucnost (Roman Jakobson a Dmytro Čyževskij)*. (O. Blashkiv – R. Mnich: *Dmitrij Čiževskij versus Roman Jakobson*. Redakcja tomu Roman Bobryk. Siedlce: Opuscula Slavica Sedlcensia, tom VI, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny, Instytut Neofilologii i Badań Interdyscyplinarnych, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, 2016). *Novaja rusistika* 10, 2017, č. 1, s. 98–103.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Frank Wollman i jego polemiki o panslawizmie*. In: *Panslawizm wczoraj, dziś, jutro*. Red. Zofia Chyra-Rolicz – Tomasz Rokosz. Siedlce: Wydział Humanistyczny – Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa – Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, 2016, s. 147–160.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Frank Wollman a střední Evropa*. In: *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí III*. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Středoevropské centrum slovanských studií – Jan Sojnek, 2022, s. 139–154.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Fundamentální práce o klíčovém literárním vědci 20. století: badatelské rozpětí Dmytra Čyževského (Roman Mnich: „Receptivnaja estetika“ Dmitrija Čiževskogo)*. Siedlce: Instytut kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego we współpracy z Deutsche Comenius-Gesellschaft, 2021). *Novaja rusistika* 15, 2022, č. 1, s. 84–90.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Hořkosladký úděl zprostředkovatelů*. Slavica litteraria, X 6, 2003, s.177–179.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Hrabákovo Čtení o románu a souvislosti románové teorie*. SPFFBU, Slavica litteraria, X 6, 2003, s. 109–120.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Ještě k metodologii Murkovy literárněvědné práce (Problém německého vlivu na český romantismus a první kroky ruského románu)*. In: *Sto let slovenistiky na Univerzitě Karlově v Praze. Pedagogové ve stínu dějin*. Eds. Alenka Jensterle-Doležalová – Jasná Honzak Jahić – Andrej Šurla. Praha: Práce UK, 2014.
- POSPÍŠIL, Ivo: *K voprosu ob otnošenii T. G. Masarika k ruskoj literature*. In: T. G. Masarik i Rossija. Razvernutyje tezisy dokladov meždunarodnoj naučnoj konferencii. Institut „Otkrytoje obščestvo“, Obščestvo brat'jev Čapek v Sankt-Peterburge, Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskaja Asociacija meždunarodnogo sotrudničestva, Sankt-Peterburgskaja Asociacija družej Čechii i Slovakii, 1997.
- POSPÍŠIL, Ivo: *K tradicii brnenskogo stichovedenija i specifické ruskoj poezii*. *Novaja rusistika* 2, 2009, č. 1, s. 55–65.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Kánon světové literatury, světová literatura a světové literatury jako hodnotový diktát*,

- syntéza nebo nástroj unifikace?* Proudý 2022, č. 2. https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/studie/2022/2/pospisl_kanon_svetove_literatury.php#articleBegin.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Kapitoly z ruské klasické literatury. Nástin vývoje, klíčové problémy a diskuse*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Karel Hynek Mácha a typologie evropského romantismu*. In: Česko-polské kulturně vzdělávací partnerství. Czesko-polskie partnerstwo kulturowo-dydaktyczne. Olomouc: Univerzita Palackého, 2010.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Leskov i teorija romana*. In: N. S. Leskov i tradicija ruskogo romana v mirovom kontekste. Ed. Ivo Pospíšil. Ústav slavistiky FF MU. Vychází péčí Ústavu slavistiky FF MU ve spolupráci s Českou asociací slavistů a Slavistickou společností Franka Wollmana. Brno: Jan Sojnek, 2020, s. 149–157.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. Opera Slavica 19, 2009, č. 1, s. 20–33.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Literární komparatistika, středoevropský kulturní prostor a teorie literárních dějin*. Slavica litteraria 12, 2009, č. 1, s. 117–126.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Literární směry a žánry tváří v tvář osobnosti: dvě cesty ruské literatury*. In: Realizmus a antirealizmus v literatúre. Zborník príspevkov z medzinárodného vedeckého seminára Realizmus a antirealizmus v literatúre, ktorý sa uskutočnil 26. 11. 2003 na Katedre cudzích jazykov [CD-ROM]. Eds. Silvia Pokrivčáková – Anton Pokrivčák – John R. Leo – Lucia Rákayová Nitra: Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2004.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Literaturnyje napravlenija i nacionalnaja literatura*. In: Esemény és költészet. Az irodalomértés kortárs horizontjai a magyr és nemzetközi tudományosságban. Tanulmányok Kovács Arpád hetvenedik születés napjára (čes. Události a poezie. Chápání literatury – současné obzory maďarské a mezinárodní vědecké reality. Studie k 70. narozeninám Arpáda Kováce). Veszprém: Pannon Egyetem, 2014, s. 186–194.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Literaturnyje napravlenija v Rossii i romantizm*. In: Slovanský romantizmus. Banská Bystrica: Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Katedra slovanských jazykov, 1999, s. 27–37.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Matija Murko a vybrané problémy literární vědy*. In: Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky. Sborník studií. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno – Ljubljana: Slavistická společnost Franka Wollmana se sídlem v Brně – Ústav slavistiky FF MU v Brně – Institut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2005, s. 46–53.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Michail Bachtin a takzvaný výchovný román*. In: Bachtinovské inšpirácie. Bratislava: Ústav umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie, 1989, s. 75–86.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Na výspě Evropy. Skici a meditace k 200. výročí narození A. S. Puškina*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Národní obrození a literární směry (Několik úvah)*. Slavica litteraria X 16, 2013, č. 1–2, s. 59–68.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Nasuščenye voprosy leskovovedenija, Leskov v češskoj srede*. In: Zlomová období ruské kultury z pohledu literatury (Karamzin, Leskov, Merežkovskij, Babel). Kolektivní monografie. Ed. Josef Dohnal. Brno: Česká asociace slavistů – Ústav slavistiky FF MU – Tribun EU, 2017, s. 87–97.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Nekaj razmišljanj o filoloških konceptih Matije Murka: trajnost in minljivost*. Primerjalna književnost 35, 2012, č. 3, s. 179–191 (dr. Darku Dolinarju ob sedemdesetletnici).

- POSPÍŠIL, Ivo: *Novaja mifizacija/idolatrizacija i demifizacija/deidolatrizacija – T. G. Masarik i Jan Masarik*. In: *Nacionalnyje mify v literature i kulture*. Monografija pod redakcij Evy Kozak i Petra-Pavla Repčinskogo. Jestestvenno-gumanitarnyj universitet v g. Sedlce. Siedlce: Institut neofilologii i meždisciplinarnych issledovanij – Poznanskoje obščestvo družej nauki – Filosofskij fakul'tet Universiteta Mateja Bela v Banskoj Bystrice, 2017, s. 23–33.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Rusko a ruská literatura jako katalyzátor politického myšlení T. G. Masaryka a několik souvislostí*. In: *Europa Masaryka – Jevropa Masarika – Evropa Masarykova*. Sankt Peterburg – Siedlce: Litteraria Sedlcensia. Colloquia. Studia minora, volumen VII, tom monograficzny. Eds. Irina Poročkina – Roman Mnich. Sankt Peterburg – Siedlce, 2014, s. 11–22.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Paradoxes of Genre Evolution: the 19th-Century Russian Novel*. *Zagadnienia rodzajów literackich XLII*, 1999, č. 1–2 (83–84), s. 25–47.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Pavol Strauss a hrst českých souvislostí*. In: *Pavol Strauss a katolícka moderna*. Ed. Ján Gallik. Nitra: Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr, Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa, 2014, s. 91–109.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Poznámky k žánrovým a narativním aspektům Murkových Pamětí*. In: *Murkova epocha slovanské filologie*. *Slavia* 72, 2003, č. 1, s. 80–84.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Problém literárního kánonu obecně a ruského zvláště: estetická kvalita, nebo víceméně náhodný/vkusový shluk tzv. interpretací?* (Igor' Suchich: *Russkij kanon. Knigi XX veka*. Moskva: „Vremja“ 2013). *Opera Slavica* 24, 2014, č. 1, s. 39–45.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Problém literárního kánonu*. In: *Kontexty literární vědy V*. Eds. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno: Literárněvědná společnost při AV ČR – Tribun EU, 2015, s. 9–20.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Problém narativní básně*. In: *Slovanský romantismus – estetično genologických kategorií*. Banská Bystrica: Katedra slovanských jazyků Filologické fakulty UMB, 2003, s. 26–36.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Problém teorie literárních dějin a jeho interdisciplinární souvislosti*. In: *Filozoficko-estetické reflexie posthistorického umenia*. Ed. Jana Sošková. Prešov: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis, *Studia Aesthetica*, 2008, s. 88–102.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Problema literaturnych napravlenij i mežvoennaja češskaja literatura: politika i poetika*. In: *Kultura i oświata w europejskim międzywojniu (1918–1939)*. Red. Renata Bryzek – Justyna Urban. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-humanistyczny w Siedlcach, 2010, s. 71–80.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Problema literaturnych napravlenij v sovremennoj ruskoj literature (metodologičeskije i terminologičeskije predposylki)*. In: *Abstracts. VI ICCEES World Congress, Tampere, Finland, 29 July – 3 August 2000*, s. 339–340.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Problematika literaturnych napravlenij i konec veka*. In: *Rossica Olomucensia XXXVIII*, 1. část, Olomouc 2000, s. 107–115.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Proti proudu (Studie o N. S. Leskovovi)*. Brno: Sprint Print, 1992.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Reformacja, kontrreformacja i barok w literaturach Europy zachodniej i wschodniej/Reformation, Countereformation and Baroque in European Literatures of the West and the East*. In: *Kultura reformacji i reformowanie w kulturze*. Eds. Jarosław Pluciennik – Karolina Sidowska – Michał Rozmyśl. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2022, s. 15–30.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Ruský román v silokřivkách romantismu. The Russian Novel in the Lines of Force of Romanticism*. *Stil (Beograd)* 5, 2006, s. 293–302.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Singularity and the Czech Interwar Essay among the Currents: František Xaver Šalda, Karel Čapek, and Jaroslav Durych*. *Primerjalna književnost* 33, 2010, č. 1, s. 131–142.

- POSPÍŠIL, Ivo: *Srovnávací studie (Komparatistika, slavistika, rusistika a česko-slovenské souvislosti)*. Trnava: UCM, 2008.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Studie o literárních směrech a žánrech*. Katedra slovanských jazyků, Filologická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 2004.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Světová literatura, tzv. kánon a slovanské literatury*. In: Velká válka a areálové souvislosti: Kultura, literatura a kulturní historie slovanských národů. Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 5. Ed. série Ivo Pospíšil. Edice Brno – Bělehrad, sv. 1. Ed. edice Václav Štěpánek. Brno: Masarykova univerzita 2014, s. 191–212.
- POSPÍŠIL, Ivo: *T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce*. In: Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z V. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 19. 11. 1997. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně, 1998, s. 5–13.
- POSPÍŠIL, Ivo: *T. G. Masaryk jako rusista*. In: Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze VII. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 10. 11. 1999. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně, 2000, s. 88–99.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Teorie literárních dějin jako projev dialogu kultur* [CD-ROM]. In: Dialog kultur V. Eds. Oldřich Richterek – Miroslav Půža. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2009.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Teorie literárních dějin, literární komparatistika a identita národních literatur (problém východoslovanského areálu)*. In: Ukrajinstika: minulost, přítomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací. Eds. Halyna Myronova – Oxana Gazdošová – Petr Kalina – Olga Lytvynuk – Jitka Micháliková – Libor Pavlíček. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, 2009, s. 463–474.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Ve znamení Eudovíta Štúra: pohled zvnějšku. České komentáře k některým knihám štúrovského roku*. In: Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech. Ed. Ivo Pospíšil. Vychází péčí České asociace slavistů ve spolupráci s Ústavem slavistiky FF MU, Slavistickou společností Franka Wollmana, Středoevropským centrem slovanských studií a ve spolupráci a s finanční podporou Literárního informačního centra v Bratislavě. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2016, s. 233–242.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Významová disperznost pojmu „romantismus“ jako klíč k jeho podstatě*. In: Literární romantismus. Eds. Miloš Zelenka – Zuzana Vargová. Nitra: Fakulta stredo európskych štúdií UKF v Nitre, Katedra areálových kultúr, 2011, s. 9–23.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Wollmanova studie Duch a celistvost slovanské slovesnosti: jen retro, nebo živá koncepce?* In: Česká a slovenská slavistická komparatistika a wollmanovská tradice. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Česká asociace slavistů – Jan Sojnek–Galium, 2022, s. 167–178.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Zamečaniya po povodu istoriko-literaturnykh koncepcij Dmitrija Čiževskogo*. In: Dmitrij Čiževskij i jevropejskaja kultura. Dmytro Čyžev's'kyj i jevropejs'ka kultura. Red. Roman Mnich – Justyna Urban. Drohobyč – Siedlce: Colloquia Litteraria Sedlcensia, Akademia Litteraria Sedlcensia, 2010, s. 131–140.
- PYNSENT, Robert: *Julius Zeyer. The Path to Decadence*. The Hague: Mouton, 1973.
- PYNSENT, Robert: *K morfologii české dekadence ve výboru Ďáblové, ženy a národ*. Praha: Karolinum, 2008.
- ROTHE, Hans: *N. M. Karamzins europäische Reise: der Beginn des russischen Romans*. Bad Homburg, Berlin und Zürich: Verlag Gehlen, 1968.

- RUBÁŠ, Stanislav Rubáš: *Levého máchovské studie Máje*. Acta Universitatis Carolinae, Philologica 2, 2018, s. 81–89.
- SAMMONS, Jeffrey L.: *The Mystery of the Missing Bildungsroman, or: What Happened to Wilhelm Meister's Legacy?* Genre XIV, 1981, č. 2, s. 229–246.
- TERRAS, Victor: *The Young Dostoevsky. A Critical Study*. The Hague: Mouton, 1969.
- The Blackwell Companion to Naturalism*. Ed. By Kelly James Clark. Chichester: Wiley Blackwell, 2016.
- THOMAS, Alfred: *Čechy královny Anny: česká literatura a společnost v letech 1310–1420*. Brno: HOST, 2005.
- TSCHIŽEWSKIJ, Dmitrij: *Russische Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts. I. Die Romantik. Eidos Verlag, München 1964; II. Der Realismus, München: Wilhelm Fink Verlag, 1967*.
- TUREČEK, Dalibor – ZAJAC, Peter: *Český a slovenský literární klasicismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: HOST, 2017.
- VAŠÁK, Pavel: *Česká pouť K. H. Máchy*. Praha: Karolinum, 1999.
- VAŠÁK, Pavel: *Literární pouť K. H. Máchy. Ohlas Máchova díla v letech 1836–1858*. Praha: Odeon, 1981; 2. vyd. Praha: Academia, 2004.
- VAŠÁK, Pavel: *Šifrovaný deník K. H. Máchy*. Praha: Akropolis, 2007.
- VINOGRADOV, Viktor: *Gogoľ i natural'naja škola*. Leningrad: Obrazovanije, 1925.
- VOISINE-JECHOVÁ, Hana: *Dějiny české literatury*. Z franc. orig. Histoire de la littérature tchèque, Fayard 2001, přel. a rejstříky sestavil Aleš Haman. Praha: H & H, 2005.
- WELLEK, René: *The Theory of Literary History*, Travaux du Cercle Linguistique de Prague 6, Praha 1936, s. 173–191.
- ZELENKA, Miloš: *Wellkova teorie literárních dějin v kontextu české školy literární komparatistiky*. Slavia 64, 1995, č. 1–2, s. 207–216.

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Ústav slavistiky
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
602 00 Brno, Česká republika
ivo.pospisil@phil.muni.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.